

НАЦЫЯНАЛЬНЫ ВОБРАЗ СВЕТУ: ТЭОРЫЯ І ПРАКТЫКА ВЫКАРЫСТАННЯ ПАНЯЦЦЯ

Асэнсаванне мастацтва слова як сферы выяўлення нацыянальнага светабачання застаецца прывілейным кірункам у развіцці сучаснай літаратуразнаўчай навукі. Нягледзячы на паступовае ўтварэнне глабальнай культурнай прасторы, дзе няма месца перашкодам у камунікацыі паміж нацыямі, можна канстатаваць, што літаратура захоўвае статус самага нацыянальнага з усіх відаў мастацтва. Прынамсі, у сучаснай літаратуры эпоха суцэльнага касмапалітызму пакуль што не наступіла, а на фоне яе прагназавання сярод даследчыкаў па-ранейшаму карыстаецца асаблівым попытам традыцыйная вартасць мастацкага твора – перадаваць унікальнасць досведу той краіны, той нацыі, да якой належыць яго аўтар.

Дынаміку даследавання нацыянальнай праблематыкі на матэрыяле мастацкай літаратуры адлюстроўвае практыка ўжывання на працягу апошніх дзесяцігоддзяў адмысловых новых паняццяў. Побач з традыцыйнымі словазлучэннямі (“нацыянальны дух”, “нацыянальны характар”, “нацыянальная самасвядомасць”, “нацыянальны каларыт”) літаратуразнаўчы слоўнік на мяжы ХХ–ХХІ стст. папоўніўся такімі фармулёўкамі, як “нацыянальная ідэнтычнасць”, “нацыянальны хранатоп”, “нацыянальная карціна свету”, “нацыянальны вобраз свету”, “нацыянальны міф”. Істотным адрозненнем паміж адзначанымі групамі тэрмінаў бачыцца тое, што ў першым выпадку нацыянальнае прадстаўляецца як адбітак рэчаіснасці, а ў другім – фокус канцэнтруецца на ўяўленні нацыянальнага як элемента творчага мыслення.

Адзначаная змена навуковых акцэнтаў адбылася не без уплыву на літаратуразнаўства постмадэрнісцкага разумення нацыі як супольнасці, “уяўленай” (Б. Андэрсан), створанай яе прадстаўнікамі з дапамогай культурных дыскурсаў. Дадзеная канцэпцыя паходжання нацыі, бачачы ў літаратурнай традыцыі эфектыўны сродак фарміравання сярод людскіх мас уяўленняў аб сабе як адзіным нацыянальным цэлым, фактычна прызнала мастацтва слова найважнейшай сферай рэпрэзентацыі нацыянальнага светапогляду. У адпаведнасці з гэтым статусам вырасла разуменне маштабаў прысутнасці ў мастацкім творы нацыянальнага, выяўленне якога не абмяжоўваецца толькі аналізам паасобных дэталей мастацкай рэчаіснасці (мова, быт, пейзаж, менталітэт і іншыя), а перарастае ў даследаванне ўсёй той складанай канструкцыі, якой з’яўляецца мастацкі свет твора.

Атаясамліванне нацыянальнага з усёй сістэмай мастацкага твора, акцэнт даследчыцкай увагі на нацыянальным базісе мастацкай свядомасці

запатрабаваў фарміравання ў літаратуразнаўчай практыцы адпаведнага навуковага паняцця. На постсавецкай прасторы з гэтай мэтай даследчыкамі трывала ўжываецца выказванне “нацыянальны вобраз свету”. Упершыню яно было ўведзенае яшчэ ў 80-ых гадах ХХ ст. вучоным-культуролагам Г. Гачавым і тлумачылася ім як адбітак у пэўнай культурнай традыцыі так званага “Космо-Психо-Логосу” – адзінства прыроды, характару народа і складу яго мыслення. Разважанні расійскага даследчыка грунтаваліся на аналізе розных сфер культуры (мова, кіно, архітэктура, выяўленчае мастацтва), аднак найчасцей фактычным матэрыялам яго даследаванням служыла класічная літаратурная спадчына. Менавіта ў ёй Г. Гачаў шукаў адказ на мудрагеліста сфармуляванае ім самім пытанне: “какой «сеткой координат» данный народ улавливает мир и, соответственно, какой Космос (в древнем смысле слова: какой строй мира, миропорядок) выстраивается перед его очами и реализуется в стиле его существования, отражается в созданиях искусства и теориях науки. Этот особый «поворот», в котором предстает бытие народа, и составляет национальный образ мира” [1, с. 16].

Прыведзенае выказванне сведчыць, што Г. Гачаў не вельмі клапаціўся пра навуковую дакладнасць сваіх думак. Прапанаванае ім паняцце “нацыянальны вобраз свету” вельмі ўдала сумясціла ўказанне на аб’ект (нацыянальнае) і прадмет (вобраз) даследавання, але тым не менш засталася без дакладнай дэфініцыі. Распрацоўка зместу дадзенага паняцця працягваецца і па сённяшні дзень, і вельмі важнымі ўяўляюцца працы тых даследчыкаў, якія акцэнтуюць увагу на ўзаемазвязанасці праяў нацыянальнага ў тэксце. Так, С. Шашунова ў артыкуле “Национальный образ мира как категория этнопоэтики русской словесности” вызначае прадмет свайго даследавання “как многоуровневую художественную структуру – комплекс взаимодействующих компонентов литературного текста, обладающих этнокультурной спецификой...” і ўдакладняе, што “компоненты, образующие в своей совокупности национальный образ мира, выявляются в образном строе, сюжетно-композиционной и пространственно-временной организации текста” [2]. Акрэслены падыход каштоўны разуменнем грунтоўнасці ўвасаблення нацыянальнага ў літаратуры. Сучасныя расійскія даследчыкі, звяртаючыся да асэнсавання этнічнага і рэгіянальнага субстрату літаратурнай спадчыны Расіі, усталяваюць з яго дапамогай трывалую сувязь паміж ідэйна-эстэтычным зместам твора асобнага аўтара і калектыўным вопытам народа, выяўляюць побач з уласна рускім вобразам свету тыпалогію светаўспрымання іншых супольнасцей (татараў, яўрэяў, казакоў).

У беларускім літаратуразнаўстве вывучэнне нацыянальнага зместу мастацтва слова заўсёды адносілася да шэрагу першачарговых задач. Так, яшчэ А. Бабарэка прапаноўваў вызначаць узровень развіцця беларускай літаратуры ў залежнасці ад адказу на пытанне: “Ці ёсць яна формаю

об’ектывізацыі эмоцыянальнага пазнання свету, здабытага вопытам беларускай душы” [3, с. 110]. З глыбінёй адлюстравання нацыянальнага быцця непасрэдна звязваў значнасць укладу Янкі Купалы і Якуба Коласа ў беларускую літаратуру І. Навуменка, калі падкрэсліваў, што з прыходам класікаў “у ёй паяўляецца цэласная канцэпцыя радзімы як гістарычна-сацыяльнага асяродка дзейнасці народа, а таксама канцэпцыя чалавека, асобы ў яе дачыненнях да гісторыі і будучыні грамадства [4, с. 6]. У сваю чаргу А. Адамовіч, акрэсліваючы перспектывы развіцця беларускай літаратуры, арыентаваў яе творцаў на “такое асэнсаванне свету, якое ўвабрала б у сябе галоўныя “параметры” народнага, нацыянальнага жыцця ў кантэксце ўсяго чалавецтва” [5, с. 611].

Прыведзеныя прыклады сведчаць, што разуменне нацыянальнага як асновы мастацкага адлюстравання рэчаіснасці ў значнай ступені фарміравалася ў працэсе ўнутранага развіцця беларускай літаратуры. І хаця само паняцце “нацыянальны вобраз свету” з’явілася ў лексіцы айчынных даследчыкаў непасрэдна пасля прац Г. Гачава, аснова для ўжывання гэтага тэрміна была падрыхтавана беларускім літаратуразнаўствам дастаткова самастойна. Па меншай меры яго выкарыстанне стала працягам традыцыйных даследчыцкіх практык, скіраваных на аналіз спецыфікі мастацкага спасціжэння духоўнага і матэрыяльнага быцця беларускага народа.

Так, А. Бельскі ў артыкуле “Свет пачынаецца з малога... (Малая радзіма і нацыянальная карціна свету)”, аналізуючы рэгіянальныя пейзажныя малюнкі ў вершах Я. Коласа, М. Танка, Р. Барадуліна, Я. Янішчыц, звязвае спасціжэнне агульнага паэтычнага вобліку беларускага ландшафту менавіта з раскрыццём нацыянальнага вобраза свету. Прадстаўляючы сутнасць прадмета даследавання так, што “гэта беларуская светабудова, склад і адметнасць прасторавага мыслення народа” [6, с. 9], даследчык вельмі цесна спалучае яго з такімі катэгорыямі, як нацыянальны свет, вобраз радзімы. Падобная ўзаемазмяняльнасць паняццяў сустракаецца і ў іншых даследчыкаў. Артыкулы С. Андраюка (“Нацыянальны вобраз свету і чалавека” [7]), Т. Барысюк “Нацыянальны вобраз свету і чалавека ў паэзіі Леаніда Дранько-Майсюка, Віктара Шніпа, Эдуарда Акуліна і Людмілы Рублеўскай” [8]), З. Мельнікавай (“Нацыянальны вобраз свету і філасофскі ўніверсалізм паэзіі Міхася Рудкоўскага” [9]) раскрываюць акцэнтаваны ў назве прадмет даследавання праз спасціжэнне феномена сувязі творчай асобы з вобразамі роднага краю.

Беларускае літаратуразнаўства на сучасным этапе развіцця пачало ўспрымаць катэгорыю нацыянальнага вобраза свету як данасць, з дапамогай якой прынята абазначаць прыналежнасць да нацыянальнага і якая не мае патрэбы ў дадатковых тлумачэннях. Паказальны ў гэтым

плане факт існавання ў часопісе “Роднае слова” аднайменнай тэматычнай рубрыкі, у якой размяшчаліся як літаратурныя, так і ў цэлым культуралагічныя даследаванні, прысвечаныя выяўленню нацыянальнай спецыфікі. Аднак навука, у тым ліку і літаратуразнаўчая, патрабуе дакладнасці, зыходзячы з якой нельга прызнаць раўназначнымі паняцці “нацыянальны вобраз свету” і “образ нацыянальнага свету”. Нягледзячы на сэнсавую блізкасць, першае з іх больш маштабнае і ўключае ў свой аб’ём як прасторава-часавыя каардынаты быцця беларусаў (образ радзімы), так і тыпалогію беларускага светабачання наогул. На ёмістасць і складанасць структуры катэгорыі нацыянальнага вобраза свету звяртае ўвагу Я. Гарадніцкі. Па яго словах: “Адметнасць светабачання кожнага народа, выяўляемая ў мностве характэрных прыкмет яго паўсядзённай дзейнасці, абагульнена прадстае ў цэласным вобразе свету, у якім сканцэнтраваныя шматвяковы гістарычны вопыт, практычныя, духоўныя і эстэтычныя веды. Нацыянальны вобраз свету, такім чынам, з’яўляецца архетыповым увасабленнем самых розных бакоў рэчаіснасці, інварыянтам, які ва ўсіх канкрэтных выпадках уяўляе сабой сумяшчэнне агульнага і асаблівага [10, с. 57].

Мастацкі вобраз свету як зроблены аўтарам адбітак рэчаіснасці заўсёды нясе ў сабе адзнакі суб’ектыўнасці. Яны вынікаюць з абставін жыцця пісьменніка, яго творчых схільнасцей, сацыяльнага паходжання, палітычных поглядаў, складу мыслення – усяго таго, што вызначае яго асобу. Разам з тым пісьменнік, як кожны чалавек, з’яўляецца ўвасабленнем свайго часу, сваёй зямлі, народа, а таму адлюстроўвае праз уласны вобраз свету ў тым ліку і тыя рысы светапогляду, якія ўласцівы яго супольнасці ў цэлым. Гэтае ментальнае адзінства ў поглядах на акаляючую рэчаіснасць, найлепш выяўляе сябе ў літаратурнай традыцыі праз асаблівую цікавасць пісьменнікаў розных генерацый да адных і тых жа рэалій быцця народа, праз устойлівасць дадзеных ідэйна-эстэтычных ацэнак.

Уласна кажучы, даследаванне нацыянальнага вобраза свету ў мастацкай літаратуры – гэта вылучэнне ў існуючым мностве індывідуальных мастацкіх варыянтаў асэнсавання рэчаіснасці тых канцэптаў, якія сведчаць аб светапоглядным адзінстве аўтараў як прадстаўнікоў адной нацыянальнай супольнасці. Я. Гарадніцкі, напрыклад, наяўнасць такіх сувязей з “адвечнымі мадэлямі светаўладкавання” адзначае ў творах Я. Купалы на тэматычным, вобразным, і нават, рытміка-інтанацыйным узроўнях. Апошняе ўяўляецца асабліва складаным для даследавання, бо ў крытэрыях ацэнкі вартасці паэтычнага стылю такія рысы, як арыгінальнасць, індывідуальнасць цалкам пераважаюць над перайманнем. У сваю чаргу вобразны і тэматычны ўзровень узаемадзеяння з’яўляецца больш відавочным для выяўлення тыпалогіі нацыянальнага.

Літаратурная традыцыя мае цэлы комплекс вобразаў-архетыпаў, вечных тэм, скразных матываў, якія надаюць ёй цэласнасць, устойлівасць.

Напрыклад, у абставінах XIX ст., калі закладваліся асновы новай беларускай літаратуры, а з ёю і асновы нацыянальнага светапогляду, мастацтва слова толькі стаяла на пачатку шляху да “нацыяналізацыі” акаляючай рэчаіснасці, да фарміравання сталага ўяўлення аб атрыбутыцы беларускасці. Купальскія вогнішчы, курганы ля ракі, васількі ў жыцце, скрыжаванні дарог ды людзі на балоце – гэтыя пазнавальныя ў сучаснай Беларусі вобразы ў XIX ст. былі яшчэ не ідэнтыфікаваны, не ўспрымаліся ў якасці нацыянальных сімвалаў. Тым не менш яны былі ў беларускай рэальнасці, былі ў вуснай народнай творчасці і чакалі часу свайго першага літаратурнага асэнсавання, а ўслед за ім і нацыянальнага прызнання.

Аднак пад уплывам знешніх фактараў у вобразнай спадчыне нацыянальнага мастацтва слова таксама адбываюцца пэўныя зрухі. Напрыклад, у сучаснай літаратуры адвечны беларускі архетып зямлі не мае ўжо той канцэптуальнасці ў выражэнні нацыянальнага светабачання, якой ён валодаў у беларускай класіцы XX ст., а вобраз шляхціца, наадварот, вяртаецца ў галерэю нацыянальных персанажаў. Залежнасць ідэйна-эстэтычнай функцыі і зместу катэгорый нацыянальнага ад перамен у мастацкім светапоглядзе і рэчаіснасці вызначае патрэбу іх даследавання ў пэўным літаратурным кантэксце. Зварот да традыцыі як формы захавання і эвалюцыі зместу нацыянальнага вобраза свету абумоўлівае важнасць яго даследавання з дапамогай параўнальнага метаду аналізу. Правядзенне тыпалагічных паралелей дае магчымасць вызначыць асаблівасці мастацкай трактоўкі нацыянальнага вобраза свету на розных этапах развіцця як творчага мыслення пэўнага пісьменніка, так і ўвогуле ўсёй нацыянальнай літаратуры.

Такім чынам, паняцце “нацыянальны вобраз свету” дастаткова шырока выкарыстоўваецца ў сучаснай літаратуразнаўчай практыцы, але мае патрэбу ў тэарэтычным удакладненні свайго зместу і папаўненні факталагічнай базы з дапамогай параўнальнага метаду аналізу.

Літаратура

1. Гачев, Г. Ментальности народов мира / Г.Гачев. – Москва: Алгоритм, Эксмо, 2008. – 544 с.
2. Шешунова С.В. Национальный образ мира как категория этнопоэтики русской словесности / С.В. Шешунова. – Режим доступа: <http://philolog.petrso.ru/journal/konf/2008/01-sheshunova.htm>. – Дата доступа: 16.09.2015.
3. Бабарэка, А. Збор твораў у двух тамах: Т. 1: Літаратурнакрытычныя працы / А. Бабарэка. – Вільня: Інстытут беларусістыкі, 2011. – 939 с.

4. Навуменка, І. Янка Купала: манаграфія / І. Навуменка. – 2-е выд. дап. – Мінск: Выш. школа, 1980. – 205 с.

5. Адамовіч, А. Здалёк і зблізку: зборнік літаратурна-крытычных артыкулаў / А. Адамовіч. – Мінск: Мастацкая літаратура, 1976. – 622 с.

6. Бельскі, А. Свет пачынаецца з малога... (Малая радзіма і нацыянальная карціна свету) / А.Бельскі // Беларуская літаратура XX стагоддзя: гісторыя і сучаснасць: у дапамогу настаўнікам і студэнтам. – Мінск: Аверсэв, 2005. – С. 9–9.

7. Андраюк, С. Нацыянальны вобраз свету і чалавека: пра беларускага пісьменніка Івана Мележа / Андраюк С. // Польша, 2007. – № 6. – С. 174–187.

8. Барысюк, Т. Нацыянальны вобраз свету і чалавека ў паэзіі Леаніда Дранько-Майсюка, Віктара Шніпа, Эдуарда Акуліна і Людмілы Рублеўскай / Т. Барысюк // Роднае слова: штомесячны навуковы і метадычны часопіс. – 2012. – № 11. – С. 23–25.

9. Мельнікава, З. Нацыянальны вобраз свету і філасофскі ўніверсалізм паэзіі Міхася Рудкоўскага / З. Мельнікава // Віаlorutenistyka Віаlorostencka. Rok 2014. – Том 6. – С. 79–99.

10. Гарадніцкі, Я. Паэтыка беларускай літаратуры XX стагоддзя: суб'ектыўна-абектыўныя адносіны / Я. Гарадніцкі. – Мінск: Беларуская навука, 2010. – 322 с.